

Тема 2. Теоретичні засади організації банківської системи

Міжпредметні зв'язки: Економічний аналіз; економічна інфраструктура; суть, призначення та роль фінансової інфраструктури; складові фінансової інфраструктури; інструментальна наповненість фінансової інфраструктури; банківська система як інституційна складова фінансової інфраструктури; фінансові компанії – елементи фінансової інфраструктури; страхові компанії та недержавні пенсійні фонди; біржі як суб'єкти обслуговуючої фінансової інфраструктури; суб'єкти інформаційного забезпечення функціонування фінансової інфраструктури.

Мета лекції

Метою лекції є засвоєння теоретичних засад організації банківської системи.

План лекції (навчальні питання):

- 2.1. Сутність банківської системи та принципи її побудови.
- 2.2. Моделі банківських систем, їх переваги та недоліки. Роль банківської системи в економічному розвитку країни.
- 2.3. Формування банківської системи України та її сучасний стан.

Рекомендована література [3,4,5,6].

Навчальне обладнання, ТЗН, презентація тощо: навчальне обладнання.

2.1. Сутність банківської системи та принципи її побудови

Функціональна специфіка діяльності банків зумовлює необхідність організаційно-правового виділення їх у самостійну, відносно замкнуту структуру, яка називається банківською системою.

Банківська система – це складова кредитної системи, яка в свою чергу, є складовою фінансової системи країни.

Банківська система – законодавчо визначена, чітко структурована та субординована сукупність фінансових посередників, які здійснюють банківську діяльність на постійній професійній основі і функціонально взаємозв'язані в самостійну економічну структуру.

Виникає банківська система не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а ґрунтується на заздалегідь виробленій концепції, у межах якої кожний вид банків і кожний окремий банк посідають певне місце.

Самостійність банківської системи як економічної структури має подвійне спрямування:

- відносно окремих банків як її структурних елементів;
- відносно інших подібних великих систем, які функціонують в економіці паралельно з банківською.

Відносно окремих банків самостійність системи проявляється у специфічних цілях та функціях її порівняно з цілями та функціями банків.

Головною метою діяльності окремих банків є одержання прибутку.

Стосовно банківської системи ця ціль не просто не збільшується пропорційно кількості банків, що входять до системи, а взагалі переміщується на другий план, залишаючись лише ціллю окремих банків.

Головні цілі банківської системи:

- забезпечення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності з метою узгодження інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами;
- забезпечення надійності і стабільності функціонування окремих банків та банківської системи в цілому з метою стабілізації грошей та безперебійного обслуговування економіки;

Порівнюючи банківську підсистему з іншими, можна виявити в ній риси, які спільні для їх усіх, що підтверджує її системний характер, а також суто специфічні риси, які підкреслюють її банківську специфічність

Головні функції банківської системи:

- трансформаційна - умовлена посередницькою місією банків;
- емісійна - створення платіжних засобів і регулювання грошового обороту;
- стабілізаційна - забезпечення стабільності банківської діяльності та грошового ринку.

Загальні риси банківської системи:

- поєднання однотипних елементів, які підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки;
- динамічність: банківська система постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в країні;
- закритість: банківська система є системою «закритого типу», що проявляється в концентрації уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, пов'язаній з грошовою сферою;
- саморегуляція: банківська система має здатність до самонастроювання, саморегулювання: якщо один із банків банкрутує, його «нішу» займають інші банки; при зміні економічної ситуації — банки змінюють методи діяльності

До специфічних рис, які характерні тільки для банківської системи і виділяють її з ряду інших, можна віднести:

- дворівневу побудову;
- поглиблене централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому;
- централізований механізм контролю і регулювання руху банківських резервів;
- наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує функціональну взаємодію окремих банків;
- гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи зі збереженням повної економічної самостійності і відповідальності за результати своєї діяльності кожного окремого банку, що входить у систему.

Місце банківської системи у економічній системі показано на рис. 2.1.

Банківська система	Кредитна система	Фінансова система	Економічна система

Рис. 2.1 – Місце банківської системи у економічній системі

2.2. Моделі банківських систем, їх переваги та недоліки. Роль банківської системи в економічному розвитку країни.

Банківська система як складова частина фінансової системи будь-якої держави відіграє вирішальну роль в економічному розвитку країни, є головним механізмом фінансово-кредитних відносин у державі.

Для сучасної практики характерне використання різних *моделей організації і функціонування* банківських систем зарубіжних країн, їх організаційна структура та правове регулювання залежать від багатьох факторів.

Фактори, які впливають на організаційну структуру та правове регулювання банківської системи:

- історичні, політичні та національні традиції;
- рівень розвитку товарно-грошових відносин;
- загальний економічний розвиток країни;
- засоби регулювання грошового обігу.

Світова практика виробила два принципи побудови комерційних банків:

– принцип сегментування — банківська діяльність обмежена певним видом операцій чи сектором грошового ринку - характерний для США та Японії, де банкам заборонено здійснювати операції з цінними паперами корпорацій, з нерухомістю, страхові операції;

– принцип універсальності — будь-які обмеження на діяльність банків на грошовому ринку знімаються - характерний для більшості країн Західної Європи, банки другого рівня можуть надавати будь-які фінансові послуги на грошовому ринку.

Банківська система Великобританії складається з:

- Банку Англії;
- депозитних, кредитних і торгових банків;
- фінансово-кредитних установ небанківського типу.

Етапи еволюції банківської системи Великобританії:

- 1694р. – засновано центральний банк, як акціонерну компанію;
- 1861р. – засновано Національний ощадний банк;
- 1946 р. – центральний Банк Англії націоналізовано;
- 1979 р. і 1987 р. – видано закони про банківську діяльність;
- 1998 р. – законодавче закріплено незалежність Банку Англії.

Для кредитно-банківської системи Франції характерна система державного регулювання банківської справи. Банківська система Франції є дворівневою.

До першого рівня відносяться: Центральний банк Франції Банк де Франс, Центральна кредитна рада, Комітет з банківської регламентації; Комітет з кредитних установ.

До другого рівня входять: універсальні банки, народні банки, кооперативні кредитні установи, фінансові компанії; товариства взаємного кредиту, каси муніципального кредиту.

В 1993р. прийнято Закону Франції «Про Статут Банку Франції». На верхньому рівні системи діють чотири суб'єкти, які тісно взаємодіють один з одним, функції яких розподілено так, що створено реальний механізм взаємного контролю, виключається концентрація управління цією системою, передбачається можливість здійснення єдиної державної грошово-кредитної політики, усунення безконтрольної діяльності кредитних установ

Сучасна кредитно-банківська система США є дворівневою і складається з таких основних елементів:

- на першому (верхньому) рівні банківської системи – Федеральна Резервна система (ФРС), яка включає: Раду Керуючих Федеральної резервної системи, 12 федеральних резервних банків, які є центральними для округів і розташовані у різних регіонах країни;

- другий (нижній) рівень банківської системи США становлять комерційні банки, небанківські спеціалізовані кредитні інститути: поштові ощадні каси, фінансові і страхові компанії, кредитні кооперативи, пенсійні фонди, фонди соціального страхування, товариства взаємного кредиту, федеральні кредитні установи.

Етапи еволюції банківської системи США:

1863р. – прийнято Закон про національну валюту;

1913р. – створено Федеральну резервну систему, яка виконує функції центробанку;

1933 р. – створено Федеральну корпорацію страхування депозитів як незалежне федеральне агентство;

1936 р. – утворено Федеральний комітет відкритого ринку при Раді Керуючих ФРС США.

Сучасна банківська система Швейцарії. На 1500 мешканців приходиться 1 банк. В країні функціонує понад 140 філій (відділень) крупних іноземних банків. Швейцарська банківська система об'єднує більш як 500 банківських організацій.

Швейцарська банківська система очолюється Національним банком, який має статус акціонерного товариства, а всі швейцарські банки діляться на три групи.

В банківській системі Швейцарії виділяються:

- 1 група банків: три крупні національні банки: Union Bank of Switzerland; Swiss Bank Corporation; Swiss Credit Bank;

- 2 група банків: кантональні, місцеві та ощадні банки, що працюють з місцевими вкладниками, спеціалізуються на кредитуванні
- 3 група банків: приватні банки, основний вид їх діяльності – це управління інвестиційними портфелями;

- фінансові компанії.

До банківської системи Швейцарії входить велика кількість **фінансових компаній**, за допомогою яких відкриваються широкі можливості застосування

капіталу в цій країні. Їх поділяють на:

- компанії, які публічно рекламують себе для прийому депозитів і відповідно зобов'язані відповідати всім вимогам федерального банківського законодавства;
- компанії, що не приймають депозити, але виконують інші банківські операції.

Характерною рисою швейцарської банківської системи є надзвичайно високий ступінь контролю за діяльністю банків та інвестиційних компаній.

На цьому ґрунтується загальноприйняте в світовій практиці ставлення до швейцарських банків як еталона надійності.

Контроль за банками має триступеневу структуру і здійснюється Федеральною банківською комісією, Національним банком і Швейцарською банківською асоціацією.

2.3. Формування банківської системи України та її сучасний стан

Банківська система в Україні була започаткована в 1781 році, коли Російський Асигнаційний банк відкрив свої банківські контори у Києві, Ніжині, Харкові, а в 1782 році у Херсоні. У 1839 році в Києві засновується місцева контора державного комерційного банку, а в 1843 р. в Харкові – контора комерційного банку.

Після реформи 1861 року в Україні було створено ряд місцевих банків:

- 20 травня 1864 року був утворений Херсонський земський банк, що діяв на підставі принципу взаємного кредитування для надання довгострокових позик під заставу поземельної власності;
- 4 травня 1871 року — Харківський земельний банк, який видавав позики під заставу нерухомості в українських і російських губерніях.

На початку ХХ ст. в Україні фактично діяли 3 контори Державного банку та 19 його філій, існувала розгалужена система акціонерних банків, широкого розповсюдження набули товариства взаємного кредиту (26), міські суспільні банки (38), селянські банки (148), казначейства (112), позичкові каси (66). Крім цього функціонували приватні банківські контори, які здійснювали значну кількість банківських операцій.

Певний інтерес становить досвід побудови банківської системи України в період державності (1917-1919 р.р.). Після проголошення 20 листопада 1917р. Третім Універсалом утворення Української Народної Республіки важливим завданням Центральної Ради була реорганізація банківської системи та формування національної грошової системи.

5 січня 1918 р. почався випуск перших українських грошей (введено в обіг державний кредитний білет вартістю 100 крб.). 10 серпня 1918р. було підписано Закон «Про затвердження Статуту Українського Державного банку і асигнування коштів до його основного капіталу».

У радянський період правове положення банків неодноразово змінювалось. Декретом ВЦВК від 14 грудня 1917 р. та Декретом Тимчасового робітничого селянського уряду України від 22 січня 1919 р. всі банки та приватні кредитні установи були націоналізовані, а банківська справа була оголошена державною монополією

Серйозні зміни у правовому становищі банків відбулись у результаті кредитної

реформи 1930-1932 рр. Було ліквідовано банки, засновані на недержавній формі власності.

У роки Другої світової війни зберігалось централізоване державне управління кредитною системою і всіма її ланками і аж до другої половини 60-років Україна не мала автономної кредитно- банківської системи.

У 1987 р. у СРСР було проведено банківську реформу яка зумовила реорганізацію банківської системи: новоутворені 6 банків (Держбанк СРСР; спеціалізовані банки — Агропромбанк СРСР; Промбудбанк СРСР, Житлосоцбанк СРСР, Ощадний банк СРСР, Зовнішньоекономічний банк СРСР).

В Україні в цей період існувала широка мережа установ Держбанку і Будбанку, трудових ощадних кас.

Фундамент нової банківської системи в Україні було закладено створенням перших кооперативних комерційних банків на підставі закону СРСР «Про кооперацію» (1988р.).

Перший кооперативний банк «Таврія» зареєстровано в листопаді 1988 року, а перший комерційний банк – Український інноваційний банк заснований в січні 1989 р. в м. Києв.

Створення банківської системи України розпочалося з проголошенням незалежності і виходом зі складу СРСР у 1991 р. До цього часу в Україні не було необхідних передумов для існування самостійної банківської системи.

Більшість банківських установ, що діяли на її території Радянського Союзу наприкінці 80-х років, були не самостійними банками, а філіями союзних банків.

Законодавчим підґрунтям формування власної банківської системи був *Закон України «Про банки і банківську діяльність»*, прийнятий 20 березня 1991 року Верховною Радою України, який визначав правові основи банків, порядок створення і основні принципи їх діяльності.

18 вересня 1991 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про створення потужностей з виготовлення національної валюти і цінних паперів». Згідно з цією постановою Національний банк створив дирекцію з будівництва необхідних об'єктів і вся відповідальність за організацію роботи по виготовленню власних національних грошей і купонів покладається на Національний банк України.

Одночасно з формуванням Національного банку України проводилась робота по створенню другого рівня банківської системи – комерційних банків.

У 1991–1992 рр. була проведена велика робота, в результаті якої створено дворівневу банківську систему: на першому рівні – Національний банк України з територіальними обласними відділеннями, а на другому – банки.

До кінця 1992 року банківська система України практично була сформована, завершився перший етап розвитку фінансово-банківської системи України – етап її формування та становлення. З переходом на ринкові засади діяльності українські банки трансформувались з вузькоспеціалізованих в універсальні комерційні фінансові установи, радикально розширили спектр своїх послуг, поліпшили якість обслуговування клієнтів, вдосконалили банківські технології. На сьогодні банківська система України є ключовою частиною фінансової системи країни, важливим елементом господарського механізму, де реформування розпочалося раніше інших

секторів економіки.

Функціонування банківської системи України як системи ринкового типу знаходиться в процесі розвитку і вимагає її подальшого вдосконалення.

Механізм функціонування банківської системи постійно змінюється і залежить від обґрунтованого і ефективного визначення змісту діяльності банківської системи України, який розкривається в її головних напрямках. До таких напрямків належать:

- закріплення фінансової стабілізації та зміцнення купівельної спроможності національної грошової одиниці;
- здійснення кількісного контролю за динамікою грошової маси;
- забезпечення купівельної спроможності національної валюти;
- підтримка короткострок. ліквідності комерційних банків НБУ;
- стимулювання процесів збільшення вкладів населення;
- зростання кредитної активності комерційних банків;
- стимулювання інвестиційної спрямованості в діяльності КБ;
- скорочення питомої ваги готівки в обігу;
- покриття дефіциту державного бюджету;
- підвищення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривні;
- поточне регулювання системи валютних обмежень та економічних нормативів.

Для нормальної діяльності банківської системи країни важливе значення має існування ефективної законодавчої бази, яка б регулювала правовий статус банків і банківську діяльність у відповідних сферах.

Дворівнева побудова – ключовий принцип побудови банківських систем у ринкових економіках, їх вирішальна якісна ознака, що відрізняє їх від інших систем. Однорівнева побудова можлива лише в тоталітарних економіках, де достатньо створити один державний банк і він може здійснювати на адміністративно-командних засадах і емісійно-касову функцію, і кредитно-розрахункове обслуговування господарської клієнтури, як це було в СРСР.

Перший рівень – Національний Банк України.

Другий рівень – комерційні та державні банки.

Централізоване регулювання банківської діяльності як специфічна ознака банківської системи визначається її регулятивною функцією.

Централізоване регулювання руху банківських резервів зумовлюється насамперед емісійною функцією банківської системи. Створення єдиного для всіх банків замкнутого на центральний банк і регульованого ним механізму руху банківських резервів є визначальною організаційно-правовою ознакою банківської системи як особливої структури.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте поняття банківській системі.
2. Що являє собою банківська система держави?
3. Охарактеризуйте функції банківської системи як самостійної економічної структури.

4. Назвіть специфічні риси, які характерні для банківської системи.
5. Коли і в яких країнах виникли перші відносини банківського характеру?
6. Як започатковувалась банківська справа у Європі?
7. Чим характеризується поява банківської діяльності в Україні?
8. Чим слугувала для України реформа 1861 року?
9. Опишіть проблеми банківської системи України під час Першої світової війни.
10. Охарактеризуйте розвиток банківської системи України в радянський період.
11. В чому полягав принцип централізованого державного управління банківською системою.